

A Cselekvés Iskolája

PEDAGÓGIAI FOLYÓIRAT

Kiadja az állami polgári iskolai tanárképző főiskola gyakorló iskolájának
tanári testülete

Felelős szerkesztő: KRATOFIL DEZSŐ

Megjelenik évenként 5 kettős számban. Előfizetési díj egy évre 12 pengő.
Szerkesztőség és kiadóhivatal: Szeged, Boldogasszony-sugárút 8. szám.

Nevelés és gyakorlati lélektan.

(Tizenkettedik közlemény)

A jellemnevelés kérdései. — Alapfogalmak.

Előző közleményeinkben részint a növendék megismerése, részint a nevelő hatás módjai foglalkoztatták e sorok íróját és olvasóit. Mindvégig az a cél lebegett előttünk, hogy a nevelés nagy munkájának lélektani oldalait s alapjait szemlélve, közvetlen következtetéseket vonhassunk le a nevelést meghatározó lélektani törvényszerűségekből. Igyekeztünk a *gyakorlati lélektan* vizsgálatait *igazol*t tudományos alakban olvasóink elé tárni, anélkül, hogy azonnal, minden további megfontolást feleslegessé tevő receptek formulázására törekedtünk volna; ezt a hibát épen azzal kerülhetjük el a nevelésben, hogy fejtegetéseinkkel öneszmélésre, és kritikai állásfoglalásra ösztönöztük a nevelés öntudatos munkásait. Ennek a célnak szolgálatában állanak azok a tanulmányok is, melyeket most a *jellemnevelés* kérdéséről, — kérdéskomplexumáról, — e folyóirat vezető helyén megkezdünk. — Ennek az új és érdekesítő kérdéssorozatnak elemzése előtt néhány szóval rá szeretnénk mutatni arra, miért mellőzünk egyéb gyakorlati nevelés-lélektani kérdéseket és miért térünk át egyéb problémák mellőzésével egyenesen a jellemnevelés kérdéseire. Módunkban lett volna pl. a *testi nevelés*, vagy az *értelmi képzés és módszertan* számos kérdését megvilágítani a gyakorlati lélektan reflektoraival; — de megfontolást érdemel az a körülmény, hogy „*A Cselekvés Iskolája*“ úgyszólamint számos módszertani közleményt hoz immár több évfolyamon keresztül; a testli nevelés kérdéseire pedig más alkalommal szándékozunk kitérni s különben is a testli nevelés és a nevelés egészségügyi vonatkozásait egy kitűnő más folyóirat („*Iskola és Egészség*“) kellő alapos-

sággal s eredménnyel szolgálja. Viszont a jellemnevelés kérdéseinek inkább csak egyes részletei és az oktatásba beágyazott vonatkozásai nyerne nálunk tárgyalást, vagy pedig sajátos szempontok (pl. az Adler-iskola felfogása, a német közösségelmélet, stb.) uralkodnak a jellem- és erkölcsnevelést tárgyaló magyar tanulmányokban. Kiemelkednek e téren is a vallás erkölcsi nevelés terén végzett érdemes munkálatok (pl. Marcell Mihály művei), továbbá „A jövő útjain“ folyóirat irányzata és munkássága. A tárgy fontossága megkívánja azonban, hogy kísérletet tegyünk egy áttekintő összefoglalásra és a jellemnevelés kérdéseinek elvi alapú lélektani átvilágítására. Ezt a célt szolgálják az alább következő tanulmányok is.

Hogy a jellemnevelés kérdése *aktuális* és *korszerű*, — ez a tétel oly közhely, hogy külön kifejtésébe nem bocsájtkozunk. Az állami törvényhozás nem szokott túlságosan előresietni a nevelői célkitűzések korszerű formulázásában; mégis, a jellemnevelés fontosságát ő is belátja s kellő eréllyel hangsúlyozza az értelmi nevelésnek múlt századi „egyeduralma“, vagy „túl-tengése“ ellenében. A világválság, melybe a mai ember jutott, az *értelem* s a test erői mellett fokozott jellemerőt és akaratot, a „valahová tartozás“ élesebb elveit s gyakorlatát követeli meg a felnövekvő nemzedéktől, ha emberhez méltó életet akar élni. Ennek egyik legfőbb feltételét már régtől fogva az új nemzedéknek (de a felnőtteknek is) mélyebb erkölcsi és jellembeli nevelésében látták azok a nevelő elméletek, melyek vallásos világszemléletből, vagy egyszerűen az erkölcsi értékek követelő érvényéből (*F. W. Foerster*) indulva ki, az ember igazi értékét a cselekvésben megnyilatkozó jellemében határozták meg. A tömegek felvilágosítása, a pusztán értelmi tudás nyújtása az erkölcsi és jellembeli erők fejlesztése nélkül kétélű fegyvernek bizonyult; Foerster szavai szerint az értelmet kiművelni jellemerő nélkül annyi, mint a ragadozó karmait élesíteni, tudva azt, hogy e vész fegyvert ellenünk fordíthatja. — A korszerűségnek egy másik indítékát abban a körülményben találhatjuk, hogy a *jellemtudomány*, a karakterológia most van alakulóban és első nagy alapfoglalatait most dolgozza ki. A jellemnevelés alapját azonban csak egy (kidolgozott) jellemtudomány adhatja meg, mely egyszerűen rámutat arra is, hogy az „erkölcsi nevelés“, „személyiség-alkítás“ és az „akaratnevelés“ stb. névén ismeretes pedagógiai elméletek hogyan olvadnak bele a jellemnevelés elméletébe, hogyan válik mindezen kérdések csúcspontjává épen a jellemnevelés problémája.

A fentebb érintett okok alapján mi is egybefoglaljuk a jellem-, akarat- és erkölcs-nevelés terén fontosnak és gyakorlati eredményt ígérőnek mutatkozó megjegyzéseinket, előre bocsájtván azt, hogy mindenekelőtt néhány alapfogalmat kell tisztáznunk, hogy lélektani rendszerezésünkben bizton haladhassunk a cél felé. Ily alapfogalmak: főként a lélektani személyiség, a jellem, a vérmérséklet, az akarat, a viselkedés meghatározásai. Hogy a jellemnevelés kérdéseiben dönthessünk, először külön kell választanunk a jellemet mindattól, ami rokonságban áll vele, de mégis különbözik tőle, aztán a jellemet részletekbe merülve kell tárgyalni, hogy felelhessünk arra a kérdésre: nevelhető-e a jellem s ha igen, mily eszközök állanak rendelkezésünkre e magas és mindennél fontosabb cél megközelítésére.

Személyiség.

A legfontosabb alapfogalom, melyet tanulmányunkban folytonosan szem előtt kell tartanunk, a *személyiség* fogalma. A *lélektani* személyiséget gondosan külön kell választanunk az *erkölcsi* személyiségtől, épúgy, mint ahogyan a lélektani jellem is más, mint az erkölcsi jellem. Az erkölcsi személyiség (*Schneller, Imre Sándor*) az erkölcsi elvek szerint élő, nemes egyéniség. Ugyancsak különbséget kell tennünk a lélektani személyiség és a magyar „*egyéniség*” szónak jelentése között is. Ez utóbbi szó „kiemelkedő”, vagy „öntudatos”, „sajátos”, „feltűnő” személyiséget jelez. — A lélektani személyiség mivoltát úgy közelíthetjük meg, ha az *egyén* (egyed, individuum) fogalmát vesszük kiinduló pontul. (V. ö. *Boda: Temperamentum, karakter, értelmiség, személyiség. M. Psychol. Szemle, 1930. 1—2. szám. — P. Janet: L'évolution de la personnalité*). Az „*egyén*” szóval az emberi személyt, vagy személyiséget mintegy „kívülről” szemlélve, jellemezzük; az *egyén* az az egyszeri és minden részében egyedi emberlétező, aki a külső szemlélő számára mindig „ugyanaz”, bár sok tekintetben változik. Ugyanezt az egyént (lélektani értelemben) személyiségnek is nevezzük; és ekkor a következő ismertetőjeleket gondoljuk: az *egyén lelki mozzanatainak összeségét*; ezek a lelki mozzanatok azonban egy *rendezett* (szerkezeti és szervezeti) *egységet* alkotnak, melynek van *mélysége* (tudatalatti lelki élet) és van kristályosító közép-pontja: az *én* (az én „mélye”); a személyiség lelkisége az ú. n. *alkaton* (konstitúción) alapszik, fejlődését is sok tekintetben ez határozza meg; a lélektani személyiség tehát; az *egyéni lelki mozzanatok teljességét*, (összszemélyiség) *középponttal, szerkezettel, mélységgel* bíró *egész* voltát fejezi ki. A személyiségnek *végző lelki összetevőit* („végző piopszichés jegyei” l. *Boda: M. Psych. Szemle, 1934. VII. évf. 3—4. szám.*)

A jellem fogalmánál újra foglalkoznunk kell velük s ki kell választanunk közülök a jellem felépítésére nézve fontos elemeket. Annnyit emelünk csak ki e helyen, hogy a személyiség az az alap gondolat, melyen az egész mai lélektan és neveléstudomány felépül (v. ö. *A. Gordon Melvin: Building Personality. 1934. — Delmas-Boll: La personnalité humaine. 1922.*), — továbbá, hogy a személyiség egészében fontos *részszervezeteket* kell megkülönböztetnünk s ezek között legfontosabbak a *vérmeiséklet* és a *jellem*; e két részstrukturának saját törvényei vannak s így egyik sem azonosítható a másikkal, még kevésbé magával a teljes személyiséggel. Ezt annál inkább is hangsúlyozzuk, mert gyakran találkozunk oly fejtegetésekkel, melyek e fogalmakat egymással szemben nem határolják el elég világosan és szabatosan. A szabatoság hiánya aztán sok tévedésnek lehet a forrása.

Vérmérséklet.

A jellem fogalmát nemcsak az a veszély fenyegeti, hogy egybeejtik a személyiség gondolatával, hanem még inkább az, hogy a vérmérséklettől sem tudják némelyek kellő élességgel elhatárolni. E körülmény egyik fő okát abban kell keresnünk, hogy maga a vérmérséklet mivolta sem állott mindig egyértelműen a pszichológusok előtt. Még maga *Kretschmer* is „heurisztikus“ (gyűjtő) fogalom gyanánt tekinti a vérmérsékletet s oly sok tényezőt zsúfol benne össze, hogy ma is nehéz e fogalmat minden mástól elkülönítve, a maga határozottságában megalkotni. (Körperban und Charakter). *Ewald* és *Boda* (Bevezető, 1934. 150. l.) álláspontját elfogadva, de több értékes szempontot merítve *Kretschmer*ből is, a vérmérséklet lényeges jegyeit a következőkben foglalhatjuk össze a normális neveléslélektan számára: *A vérmérséklet a benső lelki életnek külső megnyilatkozásformája a mozgásosság, a lelki dinamika, irányzottság és a hangulat terén.*

Az elméleti lélektannak épügy érdeke, hogy a vérmérséklet fogalmát pontosan körülírja, mint a nevelés-lélektanra nézve is fontos annak a kérdésnek alapjait kutatni: *nevelhető-e* a vérmérséklet, elemeiben, szerkezetében változik- és változtatható-e? — A vérmérséklet első tényezője az illető személyiség *mozgásjellegzetessége*: milyen az (élet-) tempója (gyors, vagy lassú-e), — milyen az (élet-) *ritmusa* (egyenletes, vagy szakaszos-e), — vannak-e *sajátságos*, speciális mozgásjellegei (mint pl. szakadozottság, ugrásosság, amely pl. a logikátlan „Ideenfluchtban“, gondolatáradásban mutatkozik legszembe-tűnőbben *Binswanger* szerint, félszegség, merevség, szegletesség, légyság, gátoltság, könnyedség, rendellenesség, stb.). — A vérmérséklet második összetevője az egész személyiség „*dinamikája*“: vagyis az illető személyiség lelki *energia-összege*, mely minden lelki tevékenységére nagy hatással van s különösen nagy lelki feszültségeket okozhat. Ide tartozik az egész személyiségnek energikus, vagy energiátlan, aktív, vagy passzív beállítódása. — Harmadik sajáttság: az egész személyiségnek *irányzottsága, kifelé-, vagy befeléforduló*, vagy esetleg *közönyös* volta. — Végül a vérmérséklet fontos alkotórészét teszi az *állandó*, vagy *változó alaphangulat*, amely két irányú: emelkedett (eufóriás, optimista, hipomániás), vagy süllyedt, pesszimista (depressziós) lehet. —

A neveléslélektan egyik fő gondját teszi — a jellem és vérmérséklet fogalmi elkülönítése mellett — válaszolni erre a kérdésre: *megváltozhatik-e és nevelhető-e* általában a *vérmérséklet*? — A felelet keresésében abból kell kiindulnunk, vajjon megváltozhatnak-e valamely külső, vagy belső hatásra a vérmérséklet egyes összetevői? A vérmérséklet *könnyebben* változik, mint a jellem, vagy a személyiség, még pedig nem egyszer feltűnő és hirtelen módosulással; megváltozhat valakinek alaphangulata és átcsaphat az ellenkezőjébe, épügy, mint ahogy

átalakulhat, különösen az előrehaladó korról, vérmérsékletének dinamikai (energia-) jellege, vagy mozgásossága; ezek a változások azért lehetségesek, mert a vérmérséklet általában az emberi személyiség fiziológiai testi folyamataival van közvetlenebb összefüggésben s ezekkel együtt változhat és átalakulhat. Azok a kísérletek, melyek az állatlélektan körében folynak s az állati vérmérsékletet különböző humorális hatásokkal, injekciókkal megváltoztatják, arra mutatnak, hogy a vérmérséklet *fiziológiai* folyamatokkal erősen befolyásolható. Talán a vérmérsékletnek irányzottsága (kifelé-, vagy befeléfordulása) továbbá hangulati optimizmusa, vagy pesszimizmusa az a rész, mely az *értelem, págy akarat* parancsának, innen kiinduló átalakításnak legjobban hozzáférhető, vagyis „nevelhető“.

A vérmérséklet és a belső elválasztású mirigyek összefüggését vizsgálta vérmérsékletnek ilyen alapon való osztályozását megkísérelte Pende (v. ö. Ranschburg: Az emb. elme. II. 188. kk. II.). Ez az összefüggés különösen az iskolaorvost és pszichológust érdekli a nevelés keretében; az általános lélektani kérdésekkel foglalkozó figyelmét is azonban a vonatkozás, mely a vérmérséklet és ennek *változásai* között egyfelől, másfelől a fiziológiai folyamatok között fennállhat.

Jellem.

A jellemnevelés kérdéseinek előfeltételei közé tartozik a személyiséglélektan alapfogalmainak tisztázása és ebben a gondolatmunkában legnagyobb súllyal épen a jellem fogalmának gondos körülhatárolása esik latba. Az itt összetorlódozó problémák sűrűjében úgy igazodhatunk el legkönnyebben, ha a következő lépésekben haladunk kitűzött célunk felé:

1. Rövid meghatározást adunk a *lélektani jellem* fogalmáról s ezt szembeállítjuk az *erkölcsi jellemmel*.
2. Megállapítjuk a lélektani jellem *tartalmi mozzanatait*. — Majd következnek:
3. a jellem *alaki mozzanataira*,
4. a *jellemvonásokra*, s végül
5. a jellem és a *viselkedés viszonyára* vonatkozó kérdések.

Mindezen kérdéseket két vezető szempont szerint kell e helyen tárgyalnunk: a mai személyiséglélektan adja az egyik s a jellemtudomány (karakterológia) eredményei határozzák meg a másik szempontunkat. A nevelés-lélektan ezen alapvetése sokat köszönhet a karakterológia magyar művelőinek: *Schütz Antalnak* (Karakterológia és aristotelesi metafizika, 1927.), *Boda Istvánnak* (Bevezető a lélektanba, 1924. 152–153. l.), *Nosztopi Lászlónak* (Jellemlátás és jellemigézés, 1935.). A külföldi irodalom eredményeit is figyelembe vesszük az alább következő fejtegetésekben, úgy, amint az a kitűzött célunknak legjobban megfelelőnek látszik. A *jellem nevelésének* elméletéhez elsősorban a lélektani és az erkölcsi jellem fogalmi megkülönböztetésére van szükségünk, anélkül, hogy itt a jellemtudomány minden részletére még csak megközelítően is kitérhetnénk.

1. *Lélektani értelemben* jellemem értjük az emberi egyénnek *belső, főképen törekvéses, érületi és akarati sajátosságait*, melyek az *átörökölt alkat* alapján és az *egyéni fejlődés* rendjén többé-kevésbé *egységessé s állandóvá* alakultak ki és melyek általában az egyén *viselkedésében, magatartásában* jutnak kifejezésre. A jellem: a *belső reakció és életvezetés* egységes jellegzetessége (*Boda: Bevezető, 152. l. és Temperamentum, karakter, értelmiség, személyiség, 1930*), olyasvalami, mint a stílus a műalkotásokban, egység a részek sokaságában. *O. Lipmann* (Definitionen, Zeitschrift f. ang. Psychol. 1932. 1. l.) meghatározása is ebben az irányban mozog: „A jellem egy személyiség tudatos és tudatalan *cselekvéstendenciáinak*, az ő cselekvéseit meghatározó *indítékok módjainak és erőviszonyainak* foglalatata“. — Lélektani értelemben véve a szót, elmondhatjuk, hogy jelleme mindenkinek lehet, a gonosztevőknek, III. Richárdnak, a gengsztereknek is, mert „életstílusuk“ az ilyen személyiségeknek is van; más kérdés azonban: szólhatunk-e ezen egyéniségeknél *erkölcsi jellemről* is? Az erkölcsi jellem, megfelelően erkölcsi értékelésünk alaptermészetének, *jó, vagy rossz*, — *pozitív, vagy negatív* előjelű lehet: a gonosztevőnek „negatív erkölcsiséget“ tulajdonítunk, vagy egyenesen „jellemtelennek“ is nevezi a köznyelv, míg a pozitív erkölcsiségű jellemet egyszerűen „jellemnek“ szokta mondani (hangsúlyozó, emfatikus értelemben) s az ilyen személyiséget egyszerűen „jellemes“ embernek. Erkölcsi jellemről akkor szólhatunk, ha az illető személyiség egységes életvezetésre, akarati motívumai, érülete *megfelel* az erkölcsi törvényeknek, vagy még inkább, ha egyenesen fedi, maradéktalanul megvalósítja őket. — Világos, hogy a neveléslélektanban *erre* a jellemre kell alapoznunk elméleti és gyakorlati törekvéseinket, megjegyezve, hogy az erkölcsi jellem fogalma benne foglaltatik a lélektani jellem körében, csupán az erkölcsiség követelményeit adja hozzá a lélektani jellemben foglalt mozzanatokhoz.

2. A jellem *tartalmát* a fentebbi meghatározás értelmében a személyiség *törekvésirányulásai, érülete s akarata*, (ennek *indítékai*) alkotják. De e felsorolt tényezők a jellemnek, hogy úgy mondjuk, csupán nyers anyaga gyanánt tekintendők; fontos kérdés az is és a jellem lényegétől elválaszthatatlan, hogy ezek az alkotóelemek milyen *erőviszonyban* vannak egymással és *hogyan működnek?* A jellemnek ez az oldala azonban már az „*alaki*“ oldal; figyelmünket egyelőre csak anyagi alkotó tényezőkre kell fordítanunk. Legfontosabb tételünkben az, hogy mely pszichés mozzanatok tartunk a jellem lényegéhez tartozóknak s melyeket nem. Vannak, kik a jellemet majd az egész személyiség egészével azonosítják, majd az egyéni jellegzetességgel; majd ismét a vérmérséklettel, — s akadnak, kik csak az akarat-

tal, vagy a tendenciákkal, a viselkedéssel, stb. ejtik egybe (v. ö. *Fr. Baumgarten: Die Charaktereigenschaften*, 1933. 6—14. ll.). Világosságot, s rendet csak úgy érhetünk el a nézetek összevisszaságában, ha a fentebbi fogalmakat a jellemről határozottan különválasztva, annak tartalmi lényegét a törekvésekben, érzületekben s az akarásban látjuk. Az is természetes azonban, hogy mind a törekvésirányulásokkal, mind pedig az *érzületek* s az *akarás* lelki természetével és működési módjával tisztában kell lennünk, ha a jellem tartalmáról igazolt képet akarunk nyerni. Így vonulnak be a jellem tartalmi jegyei közé pl. az *érzelme*k, vagy a *beállítódás* stb. összetevői is, mert érzületek, akarás és így a jellem is, nélkülök elgondolhatatlan. Viszont ki kell rekeszteniünk a jellem tartalmi mozzanatainak területéről azokat a lelki (végső) összetevőket, amelyek közvetlenül nem tartoznak bele a tendenciák, érzületek és akarások folyamataiba és szerkezetébe, minők az érzékek, egyes képességek, pl. a zenei tehetség, vagy a látásélesség, értelmi színvonal, vagy gazdagság, az emlékezés, a figyelem, stb.

a) Legközelebb áll a jellem tartalmához a *vérme*rséklet, bár vele semmi képen nem azonosítható. Érintkezési pontjaik: a vérme

rséklet is, meg a jellem is, az egész személyiségnek *energiaösszegétől függ*; a vérme

rsékletnek egyik alkotó jegyét a *hangulat* alkotja s ez a jellemnek *akarati* részére bizonyos hatással van; a jellem is, mint az egész személyiség, a vérme

rsékleten „keresztül“ nyilatkozik meg (gyors, lassú cselekvés, lendület, szakadozottság, stb.).

b) A jellemnek középponti anyagát a *törekvésirányulásokban* (tendenciákban) pillanthatjuk meg. Alaptendenciáinkat, vagyis a faj életében megszerzett és átörökölt irányulásokat *Janet* a következőkben állapítja meg: élettendenciák (pl. táplálkozási törekvés), — az alany és a tárgy közötti gyakorlati különbségtevésben nyilvánuló tendenciák (pl. táplálékkeresés), — társas tendenciák, — észmei és érdektelen tendenciák. A tendencia: oly lelki berendezettség, amely meghatározott ingerre meghatározott választ adni készíti a szervezetet, vagy a személyiséget. *Hüberlin* az önállításban és a szeretetvágyban látja a alaptendenciákat, *Fr. Baumgarten* egyfelől az önfenntartás és önkifejtés, másfelől a környező világgal szemben érvényesített önállítási tendenciáit veszi ilyenek gyanánt. *Pfänder* és mások még több alaptendenciát vesznek észre az emberi személyiségben, de mindezen elméleteket egy élettani alapszemléletben lehet egyesíteni, úgy, hogy az őstendenciát az *önérvényesítésben* s ennek két ágában keressük: az alkalmazásban és alkalmazkodásban és ezekből vezetjük le a többi másodlagos és szerzett törekvéseinket. A nevelés szempontjából is fontos tendenciák a következők: az önkifejtés, az önállóság, a (legnagyobb fokú) érvényesülés, a tökéletesedés, a nemi élet, a magamutogatás, az önfeláldozás, a társaság, az ápolás, az eltasztás, a vezetés, a követés, az alkalmazkodás, a tájékozódás, a gyűjtés, stb. tendenciái, (melyek részben impulzusokká, részben ösztönökké is alakulhatnak). Általában minden tendencia beletartozhatik a jellem anyagi, tartalmi részébe,

akár eredeti, akár szerzett, akár elsődleges, akár másodlagos legyen is. Jelentőségük abban van, hogy folytonos impulzusokkal (ingerekkel, ösztönzésekkel) szolgálnak a cselekvés számára, mégpedig éppen magának a tendenciának irányában. Abban a jellemben, melyet *Paulhan* s mások „*impulzív*nek” neveznek, éppen az esetleges impulzusok jutottak uralomra, egymástól függetlenül (*Paulhan*, *Les caractères*, 1922. 47.), és ötletszerű, folyton változó egyéniség benyomását keltik.

c) Az „*érzület*” szónak eredeti értelmét *Kornis* írja körül (A lelki élet III. 220. l.): ez „az egész erkölcsi jellegű hajlamainak összességét jelenti, mintegy az egyén *erkölcsi habitusát*”. A mai lélektan is így értelmezi az érzületeket, hozzáteszi azonban az eredeti és másodlagosan kifejlődött (szerzett) *beállítódások* fogalmát is, Továbbá a *Fröbes*-től kiemelt „*lelki magatartás*” (attitüd) jegyeit: ez oly tartós és szándékos (ön)meghatározást, olyan tartós irányadást jelent a személyiség számára, mely az irányadásnak megújítása nélkül is folytonosan megmarad és ráüti bélyegét az egész személyiségre. Kérdés azonban: beletartoznak-e az érzületek, beállítódások (pl. ego-centrikus, — önérvényesítő, önfeláldozó, közvetlen, zárkózott, ragaszkodó, hú, gyűlölködő, stb., stb.) és a lelki magatartások a jellem igazi lényegébe? Nem oly természetű lelki jellegzetességek-e ezek, mint pl. a zenei tehetség, melynek semmi közvetlen kapcsolata nincs a jellem igazi magvával? Feleletünk a kérdésre ez: a jellem anyagi összetevői közé igenis be kell sorolnunk a jelzett lelki erőket, mert ők az *akarásnak és cselekvésnek állandó indítékforrásai*, az akarásnak folytonos irányítói. Az akarás pedig a jellemnek legbensőbb magva. Természetesen mindig fel kell vetnünk ezt a kérdést a beállítódásokkal és érzületekkel szemben: vajjon akaratunk hogyan használja fel őket? Alárendeli-e magát ezen tartós irányító erőknél, vagy föléljük tud-e kerekedni? A jellem problémája minden személyiségre nézve ezzel a kérdéssel áll, vagy dől. — Az érzületek és beállítódások kialakulásában egyúttal az *értelemnek* is van szava: ez adja a személyiség számára szükséges *eszményeket és erkölcsi elveket*, melyek nélkül nem épülhetnek ki érzületeink.

d) Az érzületek és törekvések mellett nagy jelentősége van a jellemben az *akaratnak* is, melyet valóban a jellem *központi erőtényezőjének* kell tekintenünk. Az akarat segít bennünket, hogy tendenciáink, ösztöneink, impulzusaink, érzelmeink felett uralomra (önuralomra) juthassunk. Szükséges, ismét a fogalmak tisztázása végett, hogy az akarásnak leglényegesebb mozzanatait e helyen felsoroljuk. Az akarásban némelyek (*Boda*: *Bev.* 179.) három, mások (*Ranschburg*: *Az Emb. elme* II. 119. kk. 11) négy lényeges mozzanatot különböztettek meg. A jellem szempontjából az akarás lélektanának részletei közül fontosak a következők: α) az akarás: a szokások, hajlamok, impulzusok, automatizmusok birodalma felett álló, velük szembehelyezkedni is tudó, sajátosan „*újító*” képesség, mely különösen *gátlások* létesítésében tevékeny, — β) az akarás: a *választásban és elhatározásban*, továbbá ezek előzményeiben (szükségleték, célképzet, felhívó jellegű, kielégítő mozzanatok, indítékok harca stb.) és következményeiben (cselekvés) nyilvánul meg; — γ) az akarás legtöbb tulajdonságai: az állandó kitartás, a *szeszélyességgel szemben* és az akadályok legyőzésében; — alapvető jóság; — megbízhatóság és lelkiismeretesség. Az

akarát fogyatékoságának, hiányának jellegzetes ismertetőjelei pedig: az indulatosság (hirtelen harag); — a dicséret vágya és szükséglete; — és élvezethajzás (*Spearman, Abilities of man. 1932. 345 kk ll.*). Ha a jellem tartalmát tartjuk szem előtt, akkor az akarás és akarat sokféle tulajdonságai közül mint legfontosabbak, az *indítékok* (motivumok) tűnnek szemünkbe. Szinte elmondhatjuk, némi egyoldalúsággal, hogy mindenki olyan jellem, amilyenek az akaratindítékai. Az akarás indítékai a személyiségnek mindenféle lelki rétegéből és köréből eredhetnek; így származhatnak az értelmi, érzelmi, ösztönös, impulziós rétegekből, beállítódásainkból, szokásainkból, a környezetből stb.. A jellemre nézve azonban nemcsak mennyiségük és minőségük nagyon fontos, hanem egymás közötti *erőviszonyaik, harcuk*, de leginkább: a *diadalra jutásuk. A tudatos akarással kiválasztott és állandó indítékok uralmát nevezük önuralomnak.* Az önuralom kialakításában pillanthatjuk meg az önnevelésnek és jellemnevelésnek legfőbb célját.

3. Az olvasónak már eddig is feltűnhetett, hogy a jellem „tartalmának“ a jellem „alakjától“ való különválasztása nem egyéb, mint egy kissé erőszakosan tűnhető elvonás, absztrakt művelet. A valóságban csakugyan egybeforradva találjuk a jellem tartalmi alaki mozzanatait. Ez a tétel még alaposabb megvilágítást nyer, ha elsoroljuk (hasonló abstrakcióval) a *jellem alaki mozzanatait.* Ezek a következők: a *személyiség általános lelki energiája*, a jellem tartalmi összetevőinek (pl. az akarásindítékoknak) *egyformasága* az idő folyásán keresztül (következetesség), *egyensúlya*, a vezető indítékok *központisége* és egyéb indítékoknak *alárendelődése, egésszé szerveződése* és ezek ellentétei; — általában: az irányító, tartalmi elemek *tulajdonságai és egymás közötti viszonyaik.* A jellem súlypontja tulajdonképpen ezen a formai tényezőkön van: az önuralomban diadalra jutó indítékok és irányító tényezők hatalma attól függ (az erkölcsi jellemben is), vajjon csakugyan kellő energiával tudják-e megtartani a középponti helyüket és következetesen maguk alá tudják-e szorítani a többi, szintén uralomra vágyó motivumokat? A jellem ezen alaki mozzanatait is röviden meg kell itt világitanunk.

a). Minden pszichés személyiség bizonyos összegű *lelki energiával* rendelkezik és életének folyását sok tekintetben épen az határozza meg, hogyan gazdálkodik ezzel az alaptökével. *P. Janet* lélektani rendszerét épen erre a fogalomparra: a lelki erőre és gyengeségre alapítja. Az energia-tényező befolyásolja nemcsak személyiségünk *egészét* (pl. általában energia-dús, vagy energiában szegény „pszichaszténia“ egyének), hanem egyes jellemsajátosságokat is, minők az akaraterő, a közvetlenség, nyíltság, tettere irányulás, egyenesség, határozottság s ezek ellentétei.

b) A második formai sajátossága a jellemnek a *következetesség és egység*, vagy a következetlenség és széthullás: ez a jellemnek mintegy a „stílusa“, önmagával való összhangja. A stílusban összefoglaló, áttekinthetőséget nyújtó, egységesítő erő van; ezt a jellem számára a következetesség biztosítja. A jellem tehát mindig egyúttal az *egész* benyomását kelti a szemlélőben;

a jellem: jól tagolt, *strukturált és szervezett* egység, — még pedig azért, mert stílusbeli egysége van. A jellem egysége azonban be van ágyazva a személyiségbe, mint nagyobb egészbe s azért sem egész-jellege, sem egysége sohasem teljes. Ami ezt az utóbbit illeti, a jellem eszményi, kristálytisza egysége csupán határfogalom, melyet a valóságban el nem érünk soha. Maradék nélküli, tökéletes összhang és stílus egység a lelki összetevők között oly nyugalmi állapotot jelentene, melyből minden konfliktus, küzdelem és erőfeszítés hiányzana; — az ilyen személyiség gépszerű pontossággal működne s működései mind automatizmusokká kristályosodtak volna ki. A jellemnek ez a „sohasem-kész-volta“ az egyik alapja a jellemnevelés lehetőségének.

c) *Központosított*, centralizált az olyan jellem, melynek van egy, vagy több középponti, uralkodó indítéka, akarati irányulása, életcélja, érzelme, szenvedélye, stb., mely erőben és fontosságban a többi irányító tényező fölé emelkedik, őket magának alárendeli (*Paulhan*: „les unifés“). A jellem stílusának alakításában a központi tényezők dominanciájáé a vezető szerep. Elképzelhető általában oly jellem, melyben értelmi, vagy akarati tényezők játsszák az uralkodó szerepet, de találunk olyant is, melyben az érzelmekből, impulzusokból, az ösztönökből indul ki a vezető erő.

d) A központosítottsággal összefügg a központi és az egyenkint alárendelt tényezők egymás közötti viszonya: a *hierarchia* is.

e) Legfontosabb azonban az *összhang és egyensúly* formai sajátossága a jellemben, ami az előbb elsorolt jellegzetességekkel egyenkint is érintkezik. Kiegyensúlyozott az a jellem, melyben az uralkodó és alárendelt irányító tényezők között akár eredeti (velünk született), akár önnevelés árán kieroszakolt „nyugalmi állapot“ áll fenn, — akár az ösztönös-impulziós-érzelmi elemek vannak kormányon, akár az értelmi-akarati szabályozás. Ez a kiegyensúlyozottság azonban csak *viszonylagos* nyugalmi állapotot jelent: az egyén élete folytonos egyensúlybomlás és egyensúly-visszaállítódás; a hangsúly azon van itt, hogy az egyensúlyi állapot újra visszatérő, végleges alakja nagyjában és lényegében hasonlít ahhoz, melyből a változás és bomlás kiindult. E ponton a *kiegyensúlyozott* jellem fogalma érintkezik a *következetes* jellemével, de érintkezik a *harmonikus* jellem eszményével is. *Paulhan* ritka emberpéldányokat talál csak, kik az összhangzatos és kiegyensúlyozott jellem eszményét példázhatják; Darwin, a fiatal Pascal és Mozart, szent Teréz tekinthetők ilyeneknek; mi hozzátesszük Assisii szent Ferencnek tökéletesen egységesített, egyetlen alaptendenciának szolgálatában összpontosított személyiségét s jellemét is. E példák közül egyébként kiderül annak a tételnek helytelensége is, mintha a jól kiegyensúlyozott jellem egyben az átlagemberek, jelentéktelen nyárspolgárok kivételes előjoga lenne. — A neveléslelektan szempontjából fontos tennivalónk még a teljesen harmonikus jellem szemléletén s nevelői célul való kitűzésén kívül a *diszharmonitás* jellemek elemzése. A gyermekkor a kiegyensúlyozott, az ifjúkor az egyensúlyát veszített és háborgó jellemek korszaka. A pszichológus figyelmét két kérdés vonzza e területen: az egyik a *diszharmonitás típusaira* vonatkozik, a másik a *lelki összeütközésekre* (konfliktusokra). A diszharmonikus jellegeket arról ismerhetjük fel, hogy lelki életükben bizonyos *ellentétek* állan-

dósnak, esetleg újra, meg újra kitörnek és ezek meogldása huzamos időm kérésztül nem sikerül. Az ellentétek rendszerint a személyiség alaptendenciái és beállítódásai között állanak fenn, pl. alkalmazkodás, vagy önérvényesítés, — alárendelődés, vagy hatalmi tendencia, — önzés, vagy önfeláldozás, — önmagunk túlbecsülése, vagy józan önismeret, — felismert igazság és igazságtalanság, — hit és tudás, — csemény és valóság, stb. között. Ezen ellentétpárok között kisebb-nagyobb lelki feszültség állhat fenn, aszerint, mekkora az illető személyiségnek energiamentysége, továbbá mily fokúak a tendenciák forrásai, a szükségletek. A diszharmonia lelki válsága sok szenvedéssel jár: a kielégítetlen becsvágy, a túlzott „érzékenység“, és kverulancia, a nyomott hangulatok, mindenféle csekélyebb értékűségi érzelmek és lázadások, emberfélelem, vagy embergyűlölet, irreális idealizmus és radikalizmus, rajongás és a szenvedés szomjúsága, stb. jellemzik az ifjúkorban feltűnően jelentkező állapotot, mely azonban korántsem korlátozódik erre a fejlődési időszakra. A felnőtt egyénben is lehenek időszakok, mikor a *konfliktusok* szinte végzetszerűen megrohanják, különösen a magasrendű lelki életet élő személyiségeket, — *Ch. Bühler* ilyen klasszikus gyakorisági pontot talált a 40—45 éves kor válságos éveiben. A magasrendű lelki élet ritkán van kivéve a nagy lelki konfliktusok fausti sorsának törvénye alól; a neveléslelektannak egyik legnagyobb gondja éppen a nevelendők lelki összeütközéseit figyelemmel kísérni és nevelői szerencsáját velük szemben megkísérelni. Annyi bizonyos ugyanis, hogy az igazán magasrendű és értékes személyiségnek, az *erkölcsi jellemnek* minden lelki bonyodalmat és konfliktust meg kell oldania s a vihar után ki kell bontakoznia a lelki összhang és béke szívárványának. A konfliktusok között hányódó jellemtől el kell különíteni a hozzá nagyon hasonló azon esetet, mikor a személyiség egyes tendenciái és indítékai nem *küzdének* egymás ellen, hanem csupán szeszélyesen változtatják egymást („impulzív“ típus *Paulhan*). A *szeszélyes és ingatag jellem* önmagában diszharmonias, sokszor azonban nem kíséri a tárgyi diszharmonias az alanyi diszharmonias-érzés és ennek tudata. — A diszharmonias jellemnek átformálása és a lelki összeütközések megoldásának titka a *feszültségek helyes lereagálásában* rejlik. A „jellemantinómiák“ (*Hoffmann: Charakter und Umwelt, 1928.*) kiegyenlítése, a lelki összeütközések lebonyolítása többféle úton mehet végbe: az első út a feszültség *természetes* megszüntetése, a személyi *alapszükséglet* egyszerű kielégítésével. Sok egyéniséget pl. túlzott érzékenysége, sértődöttsége kever harcba környezetével; ha az ilyen egyéniségnek gyenge pontjait kíméljük, ha önérvényesítését nem gátoljuk, ha iránta szimpátiát mutatunk, — sértődöttsége levezetődhetik. — Második helyen állanak a „*túlkompenzált*“ *lereagálások*. Az önmagát csekélyértékűnek érző személyiség túlméretezetten nagyértékű cselekvésekre kényszeríti magát s így akar szabaddulni lelki konfliktusaiból; a gyáva vakmerőségbe, a büntudattól mardosott ember bűnhődésbe, könnyelmű fanatizmusba menekül, a hitetlen rajongó miszticizmusba, stb., azaz, ellenkező végletekkel gyógyítja a zavart. Az ilyen természetű lereagálások sokszor álúttakat, illúziós úttakat is követnek. A normális kompenzáció abban áll, hogy az ellentétes irányulások közül egyik legyőzi a másikat, pl. az egészséges önállóság uralkodóvá lesz a gyáva és fé-

lénk alkalmazkodáson. (E sokszor hirtelen lelki „átcsapások“ lélektanát Wagner L. világította meg a M. Psych. Szemle 1935. 238. s kk. lapjain.) — Harmadszor: megoldást nyerhetnek a lelki diszharmóniák és összeütközések szublimáció útján is. Ez akkor áll be, ha valamely nemtelen lelki indítékot nemes céllá alakítunk át s a lelki energiát a nemtelen tevékenység síkjáról a magasatos, eszményi síkra tereljük, a tevélygőknek biztos irányt, az eszményre szomjazóknak életeszmenyt, a csupa negatívum helyett pozitív élet-tartalmakat adunk. — Utolsó helyen a *kompromisszumot* említhetjük (v. ö. Häbertin: Der Charakter, 1925. 280. l.).

4. A jellemet a fentebbiekben tartalmi és alaki összetevőkre bontottuk szét. Ez a szétválasztás, mint mondtuk, elvont fogalmakat eredményezett: a jellem „tartalmi“ és „alaki“ mozzanatait a valóságban együtt, egybeolvadva találjuk. Az az elvont jellegű két fogalom (tartalom és alak) azonban nem pusztán fikció, nem üres fogalom, hanem van tudományos értékük és realitásuk is. Most, ha figyelmünket a valóságos jellemre fordítjuk, úgy, ahogy az ezen elvonások nélkül, az elvonások értelmi munkáját megelőzve él' az egyénben, akkor azt találjuk, hogy a jellem: *konkrét jellemvonásokból* áll, — a jellem: egyes jellemtulajdonságoknak érvényesülése. — A jellemvonások mivoltának, a jellemezésben elfoglalt helyé nek, számának, minőségeiknek, fölismerésüknek a viselkedéstől való különbözőségüknek egész kérdéstömegét F. Baumgarten tárta fel (Die Charaktereigenschaften, 1933). Az elsőség azonban mégis Schütz A. jellemtudományi munkáit illeti a jellemvonások kérdésében. (L. Charakterologie stb. 1927; és szent Ágostonról írt mélyenjáró tanulmányát, Athenaeum, 1931.), azzal a különbséggel, hogy Baumgarten' munkája részletezőbb és a viselkedés fogalmára is kiterjed.

„Az egyes valóknak . . . meghatározottságai a jellegzetes jellemvonások“, melyek „nemcsak jól megkülönböztetik hordozójukat más valóktól, hanem *plastikai* jellegűek, vagyis nemcsak elemző, hanem *sajátságos szintetikus* esztétikai . . . megismerésének tárgyai“ (11. l.). „A jellem elemei a jellegzetek; a jellemalkat ezek vonatkozási rendszere“ (31. l.) stb. A jellemtudománynak szükséges van a „kifejezések elméletére“, mondja másutt (Char. és arist. met. 36.), vagyis arra, hogy a jellemet s jellemvonásokat megnyilvánulásaikból kiolvassuk.

a) A jellem *konkrét jellemvonások* összege, helyesebben ezek sajátos szerkezete, egésze, melyben minden egyes vonásnak igazi mivoltát csak az egész *jellemhez, mint egységhez* való vonatkoztatással lehet megérteni. Így pl. ugyanaz az egy tett, a hazugság, ugyanaz az egy vonás, a tétovaság egészen más jelleget ölt, ha élénk kombináló képességgel, finom felelősség-érzéssel, stb. párosul (Schütz, Athen., 1931. 14. f.). Legtöbb jellemvonás továbbá *részekre bontható*, mint pl. a becsületesség; de vannak *egyszerű* és végső jellemvonások is. (Ezzel a

problémával a jellemtudomány foglalkozik.)

b) A jellemvonásokat jól meg kell különböztetni a *viselkedésektől*, melyek néha tisztán a jellemvonásoknak, néha magának az egész személyiségnek külső kifejeződései. Sok zavarótól mentesülünk mind a jellemtudomány elméleti vizsgálataiban, mind pedig a nevelés gyakorlatában, ha e szétválasztásra gondosan ügyelünk. A jellemvonás ugyanaz maradhat, míg a személy viselkedése esetről-esetre megváltozhat a szigorúság, türelem, tárgyilagosság eseteiben. A nyelv is hozzájárul ahhoz, hogy a jellemvonások és a megfelelő viselkedések egybeesjenek; nyelvünk ugyanis mind a kettőt ugyanazzal a névvel szokta illetni (pl. makacsság, hála, türelem, engedelmesség, uralomvágy, stréberség, képmutatás, türelmetlenség, részvét, stb., stb.).

c) A jellemvonásokat s velük együtt a jellemeget a *viselkedésekből* olvassuk ki, sajátos eljárással, melyről alább szólnunk (v. ö. a *Viselkedésről* írt fejtegetéseket). Fontos feladat vár e téren a jellemtudomány és neveléslektan művelőire: meg kell állapítani a jellemvonások lehető teljes leltárát s közülök kiemelni azokat, melyek az erkölcsi nevelés szempontjából fontosak.

d) Gyakorlatilag a nevelő mindig a *jellemvonásokkal* és *viselkedésekkel* áll szemben: ezeket kell elfogadnia, támogatnia, fejlesztenie, vagy gátolnia, visszaszorítania, a jellem, mint egész, csak másodsorban foglalkoztatja. A *jellemnevelés* tehát *konkrét alakban* nem más, mint *egyes jellemvonások nevelése*. Ez a feladat természetesen csak akkor határozható végre, ha feltecssük, hogy a jellemvonások egyenkint és együttesen nem merevek és változhatatlanok, hanem igenis megváltoztathatók. Annál inkább megváltoztatható maga a jellem egésze, mely a jellemvonásokból tevődik össze: a jellem változhatatlanságáról vallott (schopenhaueri) tan „tudományosan nem igazolható” (*Elsenhans: Charakterbildung. 2. kiad. 1920. 84. l.*). A jellem „az egyéni életfejlődés végéig változik, módosul, állandó alakulásban van”, úgy, hogy teljes joggal beszélhetünk „szerzett jellemről” is, a velünk született (konstitúciós gyököktől meghatározott) jellemmel együttesen (*Boda: Bev. 152. l.*).

A viselkedés.

F. Baumgarten kifejti, hogy a közfelfogás a jellemvonásokat részint azonosítja a nekik több-kevésbé megfelelő viselkedésformákkal, majd pedig a viselkedésekből bizonyosnak látszó következtetést von az alapjukat tévő jellemtulajdonságokra. Ebben a tudományosan nem igazolt eljárásban azonban nem nyugodhatunk meg, s a két kört egymástól gondosan szét kell választanunk. Két kérdést kell itt elemeznünk: a) mi a viszony a jellemtulajdonságok és a külső viselkedések között? — b) Melyik a helyes módszer a valódi jellemtulajdonságok le-

leplezésére? — Ezek után következhet annak a problémának a tárgyalása, hogyan foglaljunk állást a nevelésben a külső viselkedéssel szemben? És mindenekelőtt a viselkedés fogalmának meghatározására kell törekednünk.

A viselkedés: oly cselekvés, vagy cselekvéssorozat, melynek egységes és befejezett jellege és a külső szemlélő előtt valamilyen jelentése van. A viselkedés: a cselekvések formája. Ilyenek: a komoly, vagy játékos, elszánt, vagy ingadozó, becsületes, vagy szélhámos, következetes, vagy kiszámíthatatlan viselkedés, stb. Mivel a „viselkedés“ szó gyűjtőfogalom, azaz cselekvést, vagy egy cselekvés sok mozzanatát fogja egybe, azért lényeges tulajdonságai a cselekvések tulajdonságaival esnek egybe (v. ö. *Várkonyi: A cselekvések elemzése, M. Psych. Szemle, VIII., 3—4. sz.*), vagyis a viselkedések sohasem pusztán külsőleges dolgok, hanem benső gyökereik vannak s ezek — a jellemen kívül, — a személyiség más részeiből is erednek. A viselkedések: specifikus reakciómódok, — a jellemvonások: specifikus reakcióalapok.

a) A jellemtulajdonságok és a viselkedések között nem találunk *egyszerű viszonyt*, vagyis olyat, hogy egy meghatározott (A) viselkedésformának csak egyetlen (a) jellemvonás felelne meg s viszont. E két mozzanat között többféle viszony állhat fenn (*Baumgarten, i. m. 25—26. l.*). Első teljes megfelelés (adekvát) viszonya: amilyen a jellemvonás, olyan a személyiség viselkedése is és viszont. — Másodszor lehetséges a kettő között olyan (inadekvát) viszony, hogy a külső viselkedés nem felel meg valamely jellemvonásnak, de a szemlélővel elhiteti, hogy ama jellemvonás meg van benne és abból kiindulva cselekszik, — vagy pedig a külső viselkedés elfedi a valóban meglévő jellemvonásokat. — Ez a második viselkedés ismét több lehetőséget foglal magában: eredhet képmutatásból és áltatásból; előidézhetik a külső körülmények; és lehet a viselkedés „szimbolikus“. Példák: Vannak képmutatóan „alázatosak“, akik ezzel voltaképpen belső büszkeségüket, vagy uralomvágyukat takarják. Valamely viselkedés függhet azoktól a körülményektől is, melyek közé az illető személyiség kerül: alázatos a feljebbvalókkal, zsarnok az alárendeltekkel szemben („altisztlélektan“, *P. Janet*). „Nem minden férj bízná a feleségét arra, akire nyugodtan rábízná a pénztárcáját.“ Példa a „szimbolikus viselkedésre: Sokszor bátran és vakmerően viselkedik az, aki bensejében csekélyebbértékűség érzésben szenved (*A. Adler*): a vakmerőség sokszor a gyávák erénye.

b) A jellemismerés módszertanát *Schütz* „jelentéstannak“ nevezi (id. műveiben) és áttekintve az idetartozó lehetőségeket, úgy látja, hogy a jellemvonásokat a külső viselkedésből, — részletezve: a testalkatból, arcjátékból, taglejtésből, reagáló és valószínű mozdulatokból (járás, írás, eszközhasználat), a munkakör, hivatás, környezet megválasztásából, az alkotott művekből és a beszédből (stílusból) ismerhetjük meg. Az ismerés módja: az együttérző közvetlen megértés és értelmezés: mások lelki élményeinek kifejezései bennünk is hasonló élményeket keltenek s ezáltal közvetlenül megértjük őket. —

Ez az eljárás azonban nem megnyugtató minden ízében: sok félreértésre és téves megítélésre nyújt alkalmat, aminek oka épen a fentebb érintett törvény-szerűségben rejlik, vagyis abban, hogy a külső viselkedésjelekről nem kétséges egyértelműen és biztossággal valamely meghatározott jellemvonásra következtetni. *F. Baumgarten* (i. m. 51—57. ll.) részletesen felfedi előttünk e téves következtetések hibaforrásait is és oly eljárást ajánl, mely nagy lépéssel vitte előre a jellem megismerésben elérhető biztosságunkat. Ez az eljárás abban áll, hogy valamely konkrét viselkedésnek *minden lehetséges gyökerét (okát)* felkutatjuk és bölcs mérlegeléssel döntjük el, az illető személyiségre vonatkozó tapasztalatink alapján, melyik jellemvonás teheti *legnagyobb valószínűség szerint* a talált viselkedés alapját. — Szép példákat nyújt *Boda* tanulmánya (Tervezet stb. M. Psych. Szemle, 1935. VIII. -vf. 1—2. sz.) a *tanulók* megfigyelési lapja számára, — összesen 30-at. Kiegészítésként megkísérleljük még egy-két viselkedésforma elemzését: az (ifjúkori) *pesszimizmus* eredetét kedélyi depresszióból, krónikus büntudatból, túlzott érzékenységből, érzelmi világerzésből, vagy értelmi világtelofogságból, önkisebbitésből, elégtelenségi érzésekből, autocentrikus önkeresésből, stb. — A *hízog* viselkedés származhat: számításból, tettetésből, gyengédségszükségletből, eredeti lelki gyengeségből, védelemkeresésből, stb. — *Gúnyos* viselkedés lehető forrásai: zsarnoki feljebbvalók elnyomása, igazságtalanságok érzése, tehetetlenséggel párosulva, túlzott érzékenység, vagy hisztériás sértődöttség, általános hangulati depresszió, részvétlenség, logikai radikalizmus stb. — Következő cikkünkben áttérünk az eddigelé tárgyalt alapfogalmak segítségével, a jellem nevelés kérdéseinek elemzésére.

Várkonyi Hildebrand dr.

Óravázlatok készítése.

Ez a címe a közoktatásügyi igazgatásról szóló 1935:VI. törvénycikk végrehajtási utasításban a 23. §-nak.

Alig van olyan újítás, amit a közvélemény meg ne kritizálna. S ez természetes is, hiszen nincs olyan gondolat, amely egyidejűleg és egyformán követelő érvénnyel vetődne fel egy közösség valamennyi tagjának a lelkében. Minden újítás szükségességének érzete egyeseknek, olykor egyetlen embernek a lelkében fogamzik meg. Onnan kiindulva alakítja mások felfogását, miközben önmaga is alakul, szögletei lekopnak, tartalom-ban mélyül és színesedik, majd végül egységes jelleget ölt.

Még abban az esetben is, ha pl. törvény, vagy törvényhez csatolt utasítás formájában valósul meg egy-egy új gondolat, igen gyakran megesik, hogy nem találkozik ama közösség tagjainak ösztatlan tetszésével és feltétlen hódolatával, amelyre tulajdonképpen vonatkozik.